

Hovedøya kloster – bidrag til bygningshistorien

Av Ole Egil Eide

Hovedøya ligger i indre Oslofjord, i selve Oslos havnebasseng. Da cistercienserne ankom stedet i 1147, overtok de en kirke som alt sto der. Den hadde kor med apsis og toskipet langhus med tårn i det NV-hjørnet. Kirken var trolig viet til St. Edmund, og vil her bli omtalt som Edmundskirken.

Skipet i nåværende klosterkirke er identisk med Edmundskirkens langhus og kor (fig. 1). Koret og transeptene er tilføyd av cistercienserne som en østlig utvidelse av det eldre anlegg, og denne del av bygningen vil for korthets skyld bli betegnet som Klosterkirken.

Ved planform og murvervkarakter knyttes Edmundskirken til Maria- og Clemenskirken i Oslo Gamleby. Uttalte sær- og fellestrekk antyder at disse tre bygninger er sprunget ut av ett og samme byggemiljø (fig. 2), og oppførelsestiden for Edmundskirken kan settes til de første 10-år på 1100-tallet (Eide 1973). En avgrenset utgravning sommeren 1975 har gitt flere nyanser til det en tidligere mente å vite om kirkens og klosterets bygningshistorie (Eide 1976).

Undersøkelsene som var del av en ruinkonservering, tok primært sikte på å granske Edmundskirkens tidligere lokaliserte (Berntsen 1911), men aldri fullt utgravede levninger.

Storparten av apsidens fundamenter, inklusive litt av veggoppmuringen viste seg å ligge bevart, og ut fra de rester som fantes, kan man trekke opp et ganske

klart bilde av koravslutningens arkitektur (fig. 3, 4 og 5).

Den nedrevne apsis har vært halvsirkulær i plan. Dybden (indre radius) har vært 2,85 m, og overgangen til koret har vært formidlet av en resess som har gått

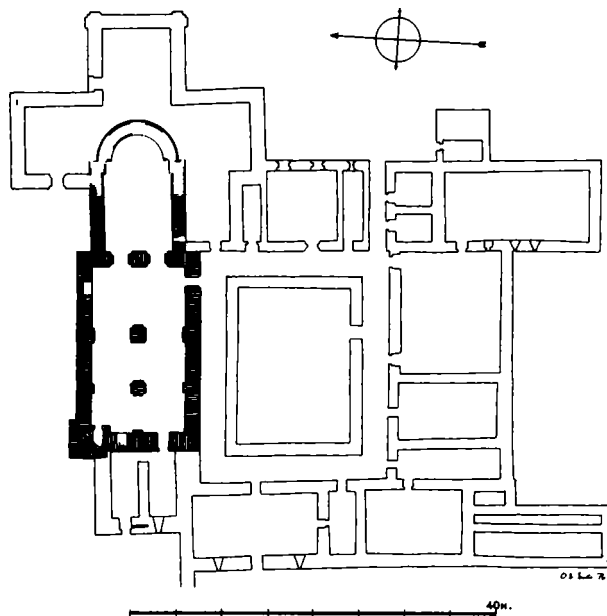

Fig. 1. Plan av Hovedøya kloster. Edmundskirkens murer er skravert, og de framgravede deler er tegnet inn. Ved ettersyn ser en at klosterets østfløy er innrettet etter Edmundskirkens SØ-korhjørne.

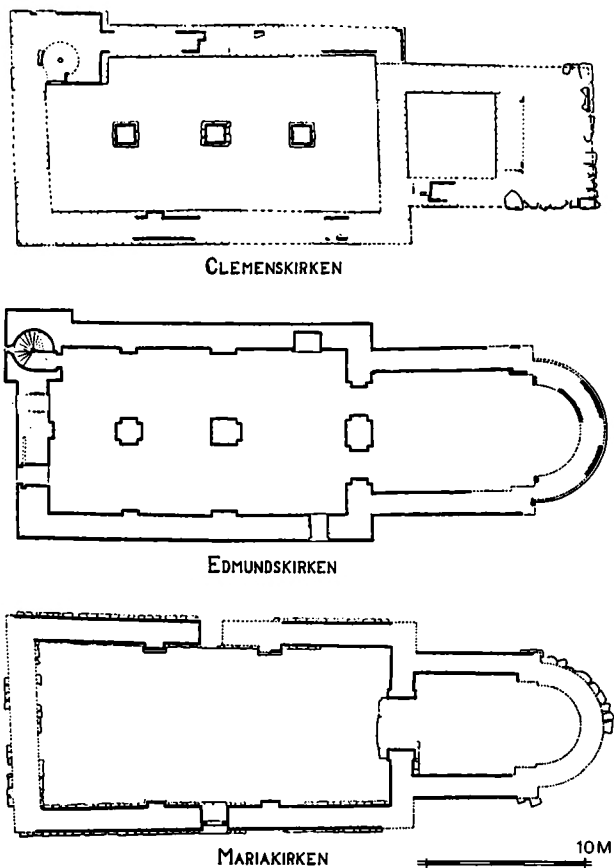

Fig. 2. Maria-, Clemens- og Edmundskirken tegnet i ens målestokk. Foruten likhetstrekk i planform, finnes en rekke samsvarende detaljer i materialbruk, mur- og fundamenteringsteknikk. Dette knytter kirkene sammen i en gruppe. Ved skriftlige kilder og annet arkeologisk materiale kan gruppens oppførelsestid settes til tidsrommet 1080-1120.

Fig. 3. Restene av Edmundskirkens apsis. En ser sokkelmuren med to gjentagende skift i veggens ytterliv.

Fig. 4. Edmundskirkens apsis ved korets indre NØ-hjørne. Apsisveggenes innerflukt lot seg entydig bestemme gjennom bevarte kalkspor.

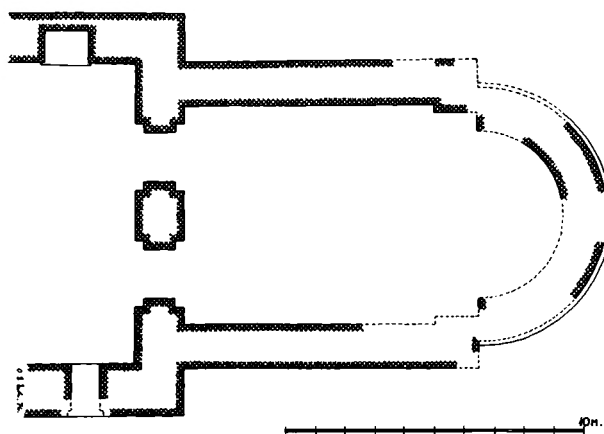

Fig. 5. Plan av Edmundskirkens kor med apsiden inntegnet.

inn i hele korveggenes tykkelse. Utvendig har apsislivet sprunget fram fra koret 0,95 m innenfor østveggenes hjørner. Apsiden har stått på rullesteinsfundamenter, slik som de øvrige veggene, men i motsetning til disse har den vært forsynt med ytre sokkel – dog uten profilering. Sokkelen har vært 0,70 m høy og den har vært trukket 0,15 m fram fra vegglivet.

Apsisveggen har vært 1,50 m tykk, slik som korveggen, og den har vært oppført i samme slags murverk som disse – nemlig tuktet stein i smale, jevne skift. Som byggemateriale har man benyttet siltholdig kalkstein, hentet fra fast fjell på Hovedøya. Hjørner og innfatninger er ikke bevart. Hvorvidt disse har vært utstyrt med huggen stein, er derfor uvisst.

Kirkens murer har vært pusset både utvendig og innvendig, og en mengde bemalte pussfragmenter i rivningsmassene viser at apsiden har vært utsmykket med interiøre kalkmalerier i rødt, gult og sort. En kjemisk analyse av fargepigmentene er foretatt uten at dette har brakt resultater av overordnet interesse.

Fig. 6. Søndre transepts innvendige SV-hjørne. Til venstre for målestaven observeres en klar ståfuge i murverket. Fugen viser at transeptet er murt inn mot østfløyens eldre murverk. En stor del av steinene øverst til venstre og en god del av muren til høyre er ommurt ved restaureringer tidligere i dette århundre, noe som tilslører de opphavlige forhold. Steinene underst i muren er utbrutt ved gravearbeider i forrige århundre.

Undersøkelsene i 1975 ga også anledning til en ny gransking av alt murverk i kirkeruinen, og ved denne del av arbeidet framkom flere interessante enkeltresultater.

Blant annet lot det seg klarlegge at Edmundskirkens korportal er utbrutt i klostertiden, dvs. at koret har vært uten opphavlige døråpninger i ytterveggene. Det lot seg også fastslå at Edmundskirken er reist i to etapper, der koret med tilstøtende del av langhuset er eldre enn resten av bygningen. Muremåten er imidlertid

Fig. 7. Klosterkirkens sokkel ved korets ytre NØ-hjørne. En ser et kvaderskift med overliggende skrånfaset sokkel. Til venstre skimtes ansatsen til en lisene i det utrevne hjørnet. Over 1100-tallets sokkel følger det mer grove murverk fra 1200-tallet.

stort sett den samme i hele kirken og noen egentlig tidsforskjell kan knapt eksistere mellom de to byggetrinn.

Hva Klosterkirken angår, kom det for dagen at kor og transept inneholder stein fra Edmundskirkens apsis, hvilket forteller at apsiden er blitt revet innen Klosterkirkens vegger ble reist. Fenomener i murverket i kirkens søndre transept (fig. 6), kombinert med et studium av klosterplanen ga dessuten til kjenne at klosterets østfløy er innrettet etter Edmundskirkens kor, og at fløyen har stått helt eller delvis ferdig ved det

Fig. 8. Langsgående jordsnitt vest for Klosterkirkens kortrinn.

tidspunkt Klosterkirkens vegger ble oppført – en vesentlig opplysning når en skal tidfeste de enkelte ledd i klosteranlegget.

Cisterciensernes utvidelse av Edmundskirken har vært datert til ulik tid. Resultatene fra Fischers undersøkelser i 30-årene er imidlertid blitt stående. Han var av den oppfatning (Fischer 1935:217) at Klosterkirken var blitt oppført straks etter klosterstiftelsen i 1147, og han fant sitt endelige belegg for denne påstand i utformingen av kirkens ytre NØ-hjørne (fig. 7). En avklaring av Klosterkirkens alder lå utenfor rammene av undersøkelsene i 1975, ikke desto mindre framkom data som i utstrakt grad kaster lys over bygningens historie.

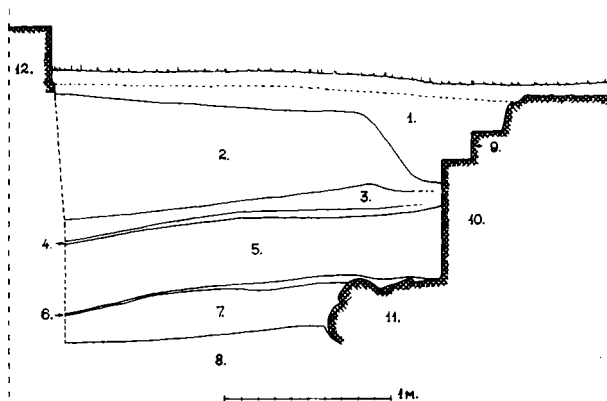

Fig. 9. Skjematisert tegning av foregående jordsnitt.

1. Masser yngre enn 1911.
2. Rivningsmasser fra Edmundskirkens apsis.
3. Kalkblandet sand som inn mot Edmundskirken inneholder mye avskallet puss fra apsidens. 1200-talls keramikken er funnet i dette lag.
4. Kalk og steinflis fra oppmuringen av Klosterkirkens sokkelskift.
5. Leirsand som er fylt inn mot Klosterkirkens nedre fundamenter.
6. Edmundskirkens byggelag.
7. Humusblandet leirsand utkastet fra Edmundskirkens fundamentgrøft.
8. Naturbakken med humuslag i toppen.
9. Apsideveggen ytterliv.
10. Apsidens sokkel.
11. Apsidens fundamenter.
12. Klosterkirkens kortrinn.

Den informasjon som ble brakt til veie, ble i all hovedsak lest ut av et langsgående jordsnitt parallelt med kirkens akse, litt nord for innerflukten av Edmundskirkens søndre korvegg (fig. 8 og 9). Snittet viste at Klosterkirkens fundamenter er blitt utlagt innen det hadde dannet seg påviselig humus over Edmundskirkens byggelag. Dertil ble det funnet tegl og keramikk fra 2. halvdel av 1200-tallet i lag under rivningsmassene fra apsidens. I strata som må stamme fra oppføringen av

Fig. 10. Gravstein funnet i Klosterkirkens nordre transept, mest sannsynlig fra 1200-tallets seneste del (gjengitt etter Nicolaysen 1891).

Klosterkirken, ble det sør for nevnte jordsnitt, funnet teglgrus integrert i lagene. Jevnført med 1800-talls funn av teglribber i ruinen, må en tro at det under oppføring av Klosterkirken er slått teglhvelv i bygningen.

Sammen med den anførte aldersrelasjon mellom østfløy og søndre transept, kan det av ovennevnte utledes at Klosterkirken er bygget i to trinn. Det første må forlegges til tiden kort etter 1147, og omfatter alle fundamentarbeider samt oppmuring av korets sokkel. Neste trinn, som omfatter riving av den gamle koravslutning med slutføring og overhvelving av Klosterkirken, må henføres til 1200-tallets senere del. At kirken var ferdig og tatt i bruk innen utgangen av dette hundreår, kan på den annen side sluttes av en gravstein, funnet i nordre transept i forrige århundre (fig. 10). Steinen er antydning å være eldre enn år 1300 (Nicolaysen 1891:6).

Selv om østfløyen er innrettet etter Edmundskirken og oppført før Klosterkirkens vegger, finnes det ikke holdepunkt for å anta at fløyen har strakt seg lenger mot nord enn hva den nå gjør, og dette må tolkes dithen at Klosterkirken og østfløyen er blitt planlagt under ett. At man valgte å reise østfløyen først, kan ikke undre – kirke hadde man, og en utvidelse av den-

ne må ha vært følt mindre nødvendig enn oppføring av østfløyen, som skulle huse en del av klosterets »viktigste« rom, nest etter kirken. Likevel er 100 år – eller mer – fra utstikking til fullføring i overkant av hva en ville vente for kirkebygget. Det er dog et godt eksempel på at cistercienserne i lang tid har kunnet avfinne seg med, en for ordensarkitekturen »atypisk« bygning, der eneste påviselige endring er utbryting av en dør.

Undersøkelsene i 1975 var av meget begrenset omfang, men ga likevel en rekke resultater. De gir således et nytt eksempel på at en ved stratigrafiske studier i grunnen kan hente ut forbausende mye informasjon, selv i bygninger der det tidligere har vært foretatt gjen- tagne utgravninger.

Litteratur

- Berntsen, B.H.: Hovedøens klosterruiner. Den eldste koravslutning fundet. *Foreningen til norske fortidsminnesmerkers bevaring*. Årsberetning 1911. Kristiania 1912.
- Eide, O.E.: De toskipede kirker i Oslo. Stensil. Eget forlag. Bergen 1973.
- Eide, O.E.: Utgravningene på Hovedøya sommeren 1975. *Nicolay* no. 23. Oslo 1976.
- Fischer, G.: Cistercienserne og Hovedøya. *St. Hallvard* 1935. Oslo 1935.
- Nicolaysen, N.: Hovedø kloster og dets ruiner. Kristiania 1891.